

Szocioanalízis tematika

Elméleti háttér - miben más ez a tréning?

Szocioanalízis elnevezésű tréningünkön a résztvevők saját társadalmi helyzetükkel, a társadalomban betöltött szerepeikkel, réteg- és osztályhelyzetükkel foglalkoznak. Azt feltételezzük, hogy a saját társadalmi helyzet tudatosítása, megértése teszi lehetővé egyrészt más társadalmi csoportok viselkedésének megértését, másrészt a kollektív cselekvést és a szolidaritást. Ez a fajta önismeret segít abban is, hogy a résztvevők képesek legyenek kilépni bizonyos helyzetek rasszista értelmezéseiből. A társadalmi érdekek és konfliktusok felismerése során ugyanis érthetővé válik, mi generálja az indulatot, miért szolgálhatja a rasszizmus a konfliktus valódi okainak elleplezését. A "cigány" mint társadalmi csoport érzékelése (pl. fenyegető vagy megsegítendő csoportként) erősen összefügg a résztvevők társadalmi helyzetével, ezzel kapcsolatos félelmeikkel és reményeikkel.

A társadalmi diverzitás és kisebbségek témakörére fókuszáló interkulturális, kommunikációs kompetencia fejlesztő és érzékenyítő tréningek a klasszikus szociálpszichológiai előítélet kutatásokra alapulnak. A klasszikus definíció szerint „az előzetes ítéletek akkor válnak előítéletekké, ha az újonnan feltárt ismeretek nem képesek változtatni rajtuk” (Allport 1954/1977: 39). Az előítélet innen nézve egy téves általánosításon alapuló megismerési torzítás, amely nem a valósággal, hanem az emberi csoportok és a szociális megismerés univerzális sajátosságaival áll összhangban. Az ilyen tréningek kiindulópontja az, hogy a többségi pozícióban lévő résztvevők látásmódját, előítéleteit, sztereotípiáit egyrészt a kisebbség kultúrájáról és a kulturális különbségekről szerzett mélyebb ismeretekkel, az egyéni empátia érzésének felkeltésével, másrészt a sztereotípiaképzés szociálpszichológiai sajátosságainak „leleplezésével”, tudatosításával lehet csökkenteni. Minél több egyénnek sikerül elsajátítani az elfogadás, tolerancia, empátia és társadalmi érzékenység képességeit, annál szélesebb körben válik elfogadottá a kulturális sokszínűség.

A szocioanalízis tréning - nem tagadva a klasszikus szociálpszichológia meglátásait - egy másfajta megközelítésre épít. A társadalmi csoportok közötti feszültség mozgatórugójaként inkább strukturális, rendszerbeli okokat feltételez, amelyek nem orvosolhatóak egyszerűen az egyének nyitottabbá válása által. A hagyományos érzékenyítő tréningek toleranciára felhívó, empátiát előmozdító módszerei ugyanis nem foglalkoznak a sztereotípiák és előítéletek strukturális okaival, a saját társadalmi helyzetből fakadó egzisztenciális feszültségekkel és kényszerekkel. Ez a vakfolt könnyen vezet ahhoz, hogy a tréning maga megkérdőjelezi, esetleg érvényteleníti, tabusítja a résztvevők konfliktushelyzetekről alkotott valós tapasztalatait és érzelmeit (mint például félelem, fenyegetettség, undor, agresszió, harag stb.) Az előítéletként leleplezett, másként el nem ismert személyes tapasztalatok a résztvevőkben büntudatot („miért nem tudom megváltoztatni magam?”), vagy éppen dühöt kelthetnek („ne tekintsenek rasszistának”), a társadalmi pozíciók közötti valós különbségek ignorálása éppen a személyes tapasztalatok, indulatok megértését, értelmezését teszi lehetetlenné (vö. Bibó 1948/1986). Az ilyen típusú érzékenyítő tréningek ráadásul a feladataikat, tréningterveiket

sokszor nyugati mintákból veszik át, azonban az ottani multikulturális társadalmak sajátosságai jelentősen eltérnek a magyarországi társadalmi viszonyoktól.

A szocioanalízis tréning a társadalmi hierarchia legitimációjáról alkotott szociológiai elméletek belátásain alapul. A társadalmi helyzeteket a különféle erőforrások (tőkék) eloszlása és az értük folytatott harc alakítja (Bourdieu 2000). A gazdasági, kulturális, kapcsolati és szimbolikus (pl hírnév, presztízs) tőkék nem egyenlően oszlanak el az egyes társadalmi pozíciók között, azonban a tőkefajták eloszlási struktúrája teremti meg a társadalmi világ belső szabályszerűségeit. Az erőforrások egyenlőtlen eloszlása alapján tagozódó társadalmi struktúra az egyéneknél habitusként válik belsővé. A habitus a társadalmi pozíció által kondicionált, generációkon át elsajátított ízlés, életstílus, reflektálatlanul bevésődött cselekvési, észlelési sémák, szokások, amelyek meghatározzák a különböző helyzetekben történő viselkedést és a különböző helyzetekre adott reakciókat. Ezek az érzékelések és gyakorlatok a léthelyzetek belső szükségszerűségeihez igazodnak, így válnak a szükségletekből stratégiák, kényszerekből preferenciák – egyszerűbben fogalmazva az ízlés biztosítja, hogy csak olyan dolgokra vágyunk, amelyek társadalmi pozíció szerint megilletnek minket. A habitus öntudatlanul összhangot tételez a világ folyása és az ezzel kapcsolatos elvárások között – magától értetődővé, természetessé teszi a társadalmi rendet. (lásd pl: Bourdieu 1978, 2010). Ahogyan az észlelés, úgy a társadalmi konfliktusok is – legyenek azok hétköznapiak vagy általánosak – az osztálypozíciók közötti érdekkülönbségekből fakadnak. A hierarchikus társadalmi struktúrában természetesen léteznek uralkodó és alávetett pozíciók, ez utóbbiak betöltői mégis képesek igazságosként elfogadni helyzetüket és magát a társadalmi rendet is. Bourdieu (1994) szerint ezt az ún. szimbolikus erőszak teszi lehetővé, amely nem fizikai kényszer segítségével fogadtatja el az egyénnel a társadalmi struktúrát, hanem olyan ideológiákon keresztül, amelyek azt „természetesként”, „igazságosként” reprezentálják. Ezek a mechanizmusok akkor működnek hatékonyan, ha tudattalanok, azaz elleplezik az érdeket, amit szolgálnak.

Tréningünk tehát a habitualizálódott osztálypozíciókra irányul, (amelyek természetesen a rendszeren belül kölcsönhatásba lépnek olyan más hatalmi tényezőkkel, mint például a nem és az etnicitás), illetve az érdekkülönbségekből fakadó osztálykonfliktusokra. A rasszizmus, „előítéletesség” innen nézve nem más, mint az érdekkonfliktusok leplezett, szimbolikus kifejeződései. A társadalmi struktúra ugyanis a hétköznapi észlelet számára az eltérő társadalmi csoportok eltérő ízlés és szokásvilágában (azaz habitusában) jelenik meg.

A tréning tehát nem az egyéni előítéletekre koncentrálna, (sőt a résztvevőknek nagy szabadságot is hagy, hogy kifejezzék ilyen jellegű érzéseiket), nem akar elsődlegesen a mássággal kapcsolatos lélektani félelmeikre hatni. A cél sokkal inkább az, hogy a résztvevők képesek legyenek meglátni a társadalmi feszültségek mögötti mélyebb strukturális okokat, azaz képesek legyenek leleplezni a szimbolikus erőszak működését. A cél nem csupán az egyéni preferenciák megváltoztatása, hanem egyúttal a társadalmi elnyomás rendszerének megbontása, az erre irányuló, szolidaritáson alapuló kollektív cselekvés előmozdítása. Az ízlésbeli, kulturális mintákban, szokásokban megjelenő, zavaró, irritáló, fenyegető, vagy éppen irigyelt különbségek funkcióinak megértése lehetővé teszi az osztályhelyzetekhez

kapcsolódó vágyak, szorongások megfogalmazását, a közös és eltérő érdekek felismerését, ezáltal a szolidaritás, vagy az elfogadás érzésének felkeltését.

A fentiek különösen fontosak a cigány-tematikát tekintve, hiszen Magyarországon a cigány-tematika rendkívül sok és összetett társadalmi feszültséget hordoz, köszönhetően a cigány pozícióhoz kapcsolódó hátrányos strukturális helyzetnek. A cigány-tematika olyan érzékeny kérdésekkel kapcsolódik össze a közbeszédben, mint a szegénység, tartós munkanélküliség, segélyezés, az informális gazdaság, vagy a bűnelkövetés problémái valamint általánosságban véve az egzisztenciális bizonytalansághoz kapcsolódó félelmek. A cigányság a legtöbb társadalmi szintéren egy meghatározott osztálypozíciót jelent, alapvetően egyfajta marginális helyzetet, főként a formális munkaerőpiacról kiszorult, vagy annak a legalsó szegmensében helyet kapó népeiséget, amelynek mozgásterit széleskörű strukturális kirekesztő mechanizmusok határozzák meg. Az etnikai és osztálypozíció sok esetben tehát összefonódik, amely egy sajátos habitust hoz létre, a marginalizált helyzethez adaptálódó viselkedés mintákat, megküzdési stratégiákat, értékrendszereket, szerveződési formákat, amelyek “cigány kultúráként”, vagy éppen mindenféle “kultúra” hiányaként jelennek meg a többségi társadalom szemében. A cigány-magyar etnikai megkülönböztetés értelmezhető egyfajta osztály különbség megjelenéseként is, hiszen sok társadalmi szintéren mint például falvak, lakóövezetek, oktatási és egyéb intézmények, az osztálypozíciók erősen etnicizáltak, míg az alsó közép és középosztálybeli helyzethez a többségi pozíció, a magyarság társul, addig a formális munkaerőpiacról részben kiszorult népeiséghez a cigányság. A hétköznapi élet esetlegesen konfliktussal terhelt tapasztalatai tehát az eltérő etnicizált osztályhabitus ütközéseinek is tekinthetőek, amelyekben a cigány, a normatív többségi középosztálybeli értékek fenyegetőjeként jelenik meg.

A fentiek értelmében tehát maga az előítéletességre történő fókuszálás fontos szempont ugyan, de számos buktatót rejteget. Nem pusztán azért, mert a fenti strukturális kényszerekből fakadó percepciókat az egyéni felelősség szintjén kezeli, az egyénre rakott strukturális teher pedig egyszerre váltja ki a háritás, és a hatalmi pozícióban lévő trénernek történő megfelelés reakcióját, hanem azért is, mert az előítéletek képződését elősegítő társadalmi meghatározottságok és az azokból fakadó tapasztalatok rejtve maradnak, nem kerülnek be a tréning témái közé. E rejtve maradt meghatározottságok és tapasztalatok pedig az előítéletesség egyéni felelős belátása után is zavartalanul működnek közre a cigányságról szóló negatív sztereotípiák képződésében. Tréningünk az előítéleteket nem pusztán “hibás” percepciónak tekinti, hanem adott társadalmi pozícióból fakadó észlelésként. A fenti buktatók elkerülése végett rendkívül fontosnak tartjuk egyfelől közös reflexió tárgyává tenni a magyar társadalom rétegződését, másfelől a tréning résztvevőinek, majd a cigányság helyzetét ebben a rétegződésben. Úgy gondoljuk, a társadalmi meghatározottságokra történő reflexió segíthet megérteni, hogy az etnicizált konfliktusokat eltérő osztály habitusok, érdekek és félelmek generálják, amelyeket szélesebb társadalmi és gazdasági kényszerek alakítanak. A szolidaritás a különböző helyzetű csoportok között tehát tréningünk módszere szerint éppen abból a felismerésből jöhet létre, hogy a konfliktusok, félelmek tágabb, minden szereplőt valahogyan meghatározó strukturális kényszerekből fakadnak, nem pedig a “privilegizált” csoport előítéletességéből, vagy a marginalizált helyzetűek önhibájából és tehetetlenségéből.

Tréningünk legfőbb célja, hogy az eltérő osztályhelyzetből és etnikai pozícióból keletkező látszólagos, vagy éppen nagyon is valós érdekellentéteket valamiféle érdekközösséggé alakítsuk, éppen a szélesebb strukturális kényszerek felismerésével. Habár tréningünk a cigány-magyar különbségtételt hierarchikus viszonyként tételezi, amelyben a többségi magyar pozíció jelent privilégiumot, a magyar pozíciót mégsem csupán e privilégiumon keresztül határozzuk meg, hanem tréningünk során tematizáljuk a többségi helyzetben is létező társadalmi egyenlőtlenéseket. Fontosnak tartjuk, hogy a szocializáció mindig az adott társadalmi kontextushoz igazodjon, tréningünk ne reflektálatlanul vegye át a más társadalmi kontextusokra készült módszereket. A cigány-tematikára vonatkoztatva ez elsősorban azt jelenti, hogy a nyugati multikulturális társadalmakkal szemben, esetünkben sokkal inkább egy dichotómiában működő etnikai különbségtételről van szó, amely szorosan összefonódik a fent említett osztálypozíciókkal.

Átfogó célok

A résztvevők:

- értsék meg, hogy a társadalom különféle dimenziók alapján hatalmi hierarchiákba rendeződik. Ebben meghatározó a különféle tőkefajták (gazdasági, kulturális, kapcsolati) eloszlási struktúrája, amelynek alapján különféle osztálypozíciók alakulnak és érintkeznek más társadalmi tényezőkkel (lakóhely, nem, etnicitás). A megértéshez nem szükséges ehhez az osztály fogalmának kognitív tisztázása
- legyen átfogó képük a hazai társadalom struktúrájáról, a különféle pozíciójú szereplők helyzetéről
- kezdjenek el reflektálni saját és családjuk társadalmi pozíciójára, saját mobilitási pályájukra, pályaválasztásukra, az ehhez kapcsolódó helyzetükre, érdekeikre, szükségleteikre, igényeikre, hiteikre, értékeikre, ízlésükre, stb.
- lássák át, hogy a társadalmi rendszer hat a személyes hitekre, érdekekre, igényekre, ízlésekre: értésük meg, mit jelent a habitus (nem feltétlenül szükséges hozzá a szó fogalmi tisztázása) és hogyan működik
- értsék meg, hogy az eltérő habitus hogyan van jelen különféle társadalmi konfliktusokban, s a rendszer és a magasabb pozícióval rendelkező szereplők érdekeik mentén hogyan szítják ezeket a konfliktusokat, hogy akadályozzák a rendszerrel szembenálló összefogást
- a saját pozíciójukban (mobilitásukkal együtt) lássák meg a lehetőséget a társadalmi cselekvésre, és a különböző (de a struktúrában egymáshoz többé kevésbé közelálló) csoportok közötti lehetséges összefogásra a rendszerrel való szembenállás terén, az eltérő helyzetek és habitusok ellenére.

Lehetséges célcsoportok és specifikus célok:

A tréning kiemelt célcsoportját jelentik azok, akik szakmai szerepeik révén rendszeresen találkoznak roma származású kliensekkel. Utcaszintű bürokrátáknak (Lipsky 1980) nevezi a szakirodalom azokat a segítő szakmákban dolgozó közalkalmazottakat, akik munkájuk során az állam képviselőjében, tehát hatalmi pozícióból eljárva, megannyi apró döntést hoznak a

klienseikkel, a megsegített csoport tagjainak életével kapcsolatban. Tipikusan ilyen szakmák közé tartozik a szociális munkás, a tanár, gyógypedagógus, illetve az egészségügyi és rendészeti dolgozók. A tréninget egyaránt ajánljuk az említett pályákra készülő felsőoktatási hallgatóknak, illetve a pályán levő aktív munkavállalóknak, munkahelyi kollektíváknak.

Segítő szakmákban dolgozók számára tartott tréningek specifikus tartalma és célkitűzései:

- a résztvevők értsék meg, hogy bizonyos viselkedés- és érzésvilági sajátosságok, az ezekkel kapcsolatos morális ítéletek jellegzetesen társadalmi helyzetekhez kapcsolódnak, ettől válnak erősen normatív erejűvé.
- ez éppen úgy vonatkozik a középosztályra, mint azokra a társadalmi csoportokra, akik a szociális ellátórendszer hatókörébe kerülhetnek.
- fontos eszköz lehet a szakmai mező és szakmai normarendszer megjelenítése ahhoz, hogy vitát generáljunk a szakmai szerepfelfogásokról, és megvizsgáljuk az egyén mozgásterét, az egyéni felelősségvállalás határait és a segítség korlátait.
- a tréningeken drámás módszerekkel közösen dolgozunk fel tipikus szakmai dilemmahelyzeteket, eseteket. A drámás helyzetekben megvizsgáljuk a segítőt és segítetteket körülvevő elvárásokat, társadalmi kényszereket, és közösen keressük a két nézőpont összeegyeztetésének lehetőségét.

Felsőoktatási hallgatók csoportjai:

A segítő szakmákra készülő, felsőoktatásban tanuló hallgatók számára szervezett tréningünk záró napján mindig szántunk időt arra, hogy hivatásválasztásuk milyen jelentést tartalmakat hordoz a saját társadalmi helyzetük, társadalmi tapasztalatok tükrében, és hogy motivációjuk miképp értelmezhető habituális válaszként. A foglalkozások folyamán fontos közösen reflektálni a résztvevők közti társadalmi különbségekre is, és ebből fakadóan a pályaválasztás eltérő motivációira. Az első és másodgenerációs értelmiségi fiatalok esetében például másként merül fel a segítség motivációja és más tartalmakhoz kapcsolódik a szolidaritás érzése. Míg az első generációs értelmiségi fiatalok esetében a szülők és a saját társadalmi pozíció közötti különbség és ezen keresztül a mobilitás jelenségének, korlátainak és lehetőségeinek megértése a cél, a többgenerációs, középosztálybeli fiatalok esetében a középosztályi privilégiumokra való reflexió és a tréning célja.

A tréningeken a segítő szerep komplexitását, feszültségeit járjuk körül.

Ekkor szakítunk időt a pályák tipikus szociológiai, rekrutációs jellemzőinek és osztályjellegének megbeszélésére is. A pszichológushallgatóknak tartott tréningeinken például kiemelten foglalkoztunk egyfelől azzal, hogy a képzés költségessége miatt milyen jelentősége van a családi anyagi háttérnek a pszichológus pályáívekben és karrierstratégiákban, másfelől azzal, hogy a piaci és az állami szektor közti komoly anyagi törésvonal hogyan alakítja a különböző pszichológus aspirációkat és a pálya presztízsét. Rekonstruáltuk a pszichoterápiás mezőt annak érdekében, hogy feltárjuk a szakmán belüli hierarchiaviszonyokat, a szakmába lépés anyagi és egyéb költségeit, és az ezzel kapcsolatos egyenlőtlen esélyeket. A pszichoterápia és a pszichológiai tevékenység egyéb formái szintén

társadalmi pozíciók jellegzetes találkozási felületei, ennek minden következményével (kik jutnak magán vagy állami pszichoterápiás ellátáshoz, milyen társadalmi jellegzetességei vannak ezeknek a találkozásoknak)

A trénernek fontos felkészülnie arra, hogy a hallgatóknak még többnyire nincsenek valós életből származó esettapasztalataik, ezért a foglalkozás egyfelől a már megélt, többnyire “privát” jellegű roma-többségi találkozásokra (ennek gyakran az iskola a terepe), másfelől a segítség motivációjára, az azzal kapcsolatos elképzelésekre, vágyakra, félelmekre összpontosíthat.

A hallgatók esetében fontos tréningtéma az iskola, az iskoláztatás szerepe a társadalmi mobilitásban, illetve az iskola “használatának” rétegspecifikus stratégiái, valamint ennek kapcsán a magyar oktatási rendszer sajátosságai, szerepe az egyenlőtlenségek mérséklésében vagy inkább reprodukciójában.

A tréningek másik célcsoportja roma származású első generációs értelmiségi fiatalok. Ezeken a foglalkozásokon elsőként a cigányság helyzetével foglalkoztunk a magyarországi társadalmi struktúrában, jellegzetesen cigány társadalmi helyzetekről (pl. etnicizált mélyszegénység, vállalkozás, középosztályosodás stb.), és a társadalmi mobilitás korlátaival foglalkoztunk. Ezt követően a foglalkozásoknak a fókuszában az otthon és a középosztályi, értelmiségi szerep összeegyeztetésének feszültségei álltak. A foglalkozások célja az volt, hogy a fiatal értelmiségiek a történeteiket közössé téve felismerjék a helyzetük hasonlóságát, és ezáltal a kiemelkedés, a mobilitás “terhét” meg tudják egymással osztani. Fontos tanulság volt, hogy szemben a többi csoporttal, ezekben a csoportokban a másik, az elnyomó helyzetébe való behelyezkedés nem hordoz feloldó jellegű felismeréseket.

A tréning felépítése

A tréning első része a résztvevők saját társadalmi helyzetének tudatosítására, valamint a cigányokkal kapcsolatos valós emlékek, élettapasztalatok, szakmai tapasztalatok, konfliktushelyzetek megosztására összpontosít. A tréning második felében ezeket a találkozásokat társadalmi helyzetek ütközéseként értelmezzük drámás formában, behelyezkedve mindkét társadalmi pozíció nézőpontjába, és közösen feltárva azokat a társadalmi kényszereket, amikből a jellemző, “cigányos”-ként beazonosított (sztereotípusos) viselkedésminták fakadnak. A tréning záró része ideális esetben a közös társadalmi kényszerek felismerése révén megteremti a szolidaritás érzését és a másik másságának mélyebb megértésből fakadó elismerését.

Főbb módszerek

- Energetizáló játékok
- Dramatikus beleélést segítő gyakorlatok: különösen a “siker fala” átdolgozott formája
- Közös reflexió, beszélgetés
- Történetmesélés: a résztvevők történeteinek megosztása, ebből kiinduló játékok

- Szociodramatikus gyakorlatok (cselekvés-alapú módszertanok/action methods): tipikus helyzetek megjelenítése a társadalmi feszültségek témájában, a helyzetek (résztevők motivációi, pozíciója, stb.) mögé nézés a szociodráma módszerével.

A szociodráma módszeréről

A szociodráma módszerének alapjait, a jóval elterjedtebb és közismertebb pszichodramás módszer mellett, Jacob Levy Moreno fektette le. Míg a pszichodráma a főszereplő (protagonista) egy-egy jelentős életeseményét pszichológiai szempontokra összpontosítva dolgozza fel, a szociodráma a csoport tagjait érintő általánosabb érvényű történetet állít színre, és ennek a történetnek a társas és társadalmi összefüggéseit viszi színre. A szociodramás foglalkozáson a résztvevők egy spontán alakuló, közösen felépített történetet, a történetben releváns szerepeket, társas kapcsolatokat jelenítik meg, maga a közös improvizáció és a csoport kreativitásán alapuló játék pedig azt járja körül, hogy milyen hatalmi viszonyok és társadalmi erők határozzák meg a viselkedésünket egy-egy kritikus szituációban.

Szemben más, szintén szerepelméleten alapuló drámás módszerekkel (pszichodráma, szociometria, szereptréning), Moreno nem dolgozta ki részletesen a szociometria technikáját. Éppen ezért a szociodramatisták közt sokféle, egyaránt érvényes értelmezés és gyakorlat terjedt el. Manapság a szociodráma módszerét a közösségfejlesztésben, az oktatásban, a munkahelyi téningeken és szupervízióknál, valamint az üzleti világban (szervezetfejlesztés) is használják (Browne 2005).

A szociodramás foglalkozás fókuszpontjában a társas viszonyok, szerepkonfliktusok, társadalmi rendszerek működése áll. A tréningek során drámás formában jelenítjük meg az egyes szereplők (vagy intézmények) társadalmi kényszereit, társadalmi szerepeit, erőforrásait, az osztályozási helyzetüket meghatározó hatalmi viszonyokat és társadalmi erőket (normákat, szabályokat, kapcsolatokat). A drámajáték intézmények, társadalmi csoportok működését, találkozásait illetve konfliktusait jeleníti meg. A játék rámutat az egyszerű történetek szélesebb strukturális beágyazódására. (Browne 2005 nyomán)

Moreno egyértelművé tette, hogy szerinte a szociodráma célja nemcsak a társadalmi viszonyok feltárása, hanem a közös reflexión keresztül a társadalmi változás lehetőségeinek keresése is. A megélt társadalmi viszonyok mélyebb összefüggéseinek közös színre vitele felfedi a társadalmi igazságtalanságokat, az elnyomás dinamikáit, és így a drámajátékból illetve a közös feldolgozásból szervesen bontakozik ki a társadalmi rend megváltoztatásának igénye, az egyéni és csoportos cselekvés útjainak keresése. Ebben rejlik a szociodráma kritikai potenciálja.

Ellentétben más tréningmódszerekkel, a szociodramás játék konkrét folyamatát nem lehet előre megtervezni. A vezetők témafelvetését követően (mi a résztvevőket a cigányokkal kapcsolatos megélt tapasztalatok elmesélésére kértük), a csoport közösen azonosítja a szociodráma fókuszát, a szociodramás kérdést, és megkeresi azt a sűrű metaforát vagy

történetet, amely a játék kiindulópontja lesz. A csoportot foglalkoztató téma beazonosítására egyaránt alkalmas lehet nagy- vagy kiscsoportos történetmesélés, közismert projektív módszerek, szoboralkotás, asszociációs feladatok. A szociodramatista vezetésével a csoport együttes spontaneitása alakítja a történetet. A szociodráma hatása a másik szerepébe való behelyezkedés tapasztalatában, illetve azokban a felismerésekben rejlik, amelyek a társas és hatalmi viszonyok összetett rendszerére való rálátásból fakadnak. A drámajátékon keresztül például lelepleződhet az, hogy a “cigányos viselkedés” a társadalmi hierarchiában és viszonyrendben elfoglalt pozícióra, az “underclass” réteghelyzetre jellemző megküzdési stratégia.

A szociodramás foglalkozás szakaszai (Browne 2005 és Horváth-Teszáry 2015 nyomán)
Noha a szociodramának nincs szigorúan előírt felépítése és módszertana, mégis van egy, a legtöbb szociodramatista által követett természetes íve a foglalkozásoknak.

- 1) Bemelegítő játékok (warm-up) és a szociodramás kérdés megfogalmazása;
- 2) A játék kezdete: a szerepek és a rendszer felállítása általában egy olyan jeleneten keresztül, ahol a téma erősen jelen van, a rendszer mozgásba hozása;
- 3) A játék folytatása: a rendszer megismerése és elemzése;
- 4) Összegző megbeszélés és a játék feldolgozása, tapasztalatok és gondolatok megosztása (a szerepben átélt személyes élmények, saját élettapasztalatok és a játék kapcsolódási pontjai, a témáról tanultak összefoglalása).

A szociodráma alkalmazása a tréningeken

Szociodramás nagyjátékot általában a tréningek második vagy harmadik napján játszottunk. A szociodramás játékot mindig a résztvevők cigánysággal kapcsolatos élményeiből építjük fel. A drámát egy körülbelül másfél órás beszélgetés előzi meg, amelynek során arra kérjük a résztvevőket, hogy meséljenek olyan élményeket, tapasztalatokat, amelyeket ők a cigánysággal való találkozás tapasztalataként érzékeltek, és meghatározza a cigánysággal kapcsolatos attitűdjüket, kérdéseket vet fel bennük ezzel kapcsolatban. Megkérjük őket, hogy magát a tapasztalatot, az azzal kapcsolatos érzéseket osszák meg, és ne az értelmezést, amellyel ezeket az élményeket feldolgozták. Ez a szakasz egyrészt biztosítja a résztvevőket, hogy történeteiket legitim tapasztalatként értelmezzük, esetleges negatív élményeiket nem delegitimáljuk az előítéletesség vádjával, másrészt a beszélgetésből megtudjuk, hogy melyek azok a személyes találkozások, tapasztalatok, amelyek a résztvevők cigánysággal kapcsolatos ítéleteit, kérdéseit alakítják. A szociodramás játék során a fenti élményekből jelenítünk meg egy olyan helyzetet, amely magában foglalja a résztvevők főbb tapasztalatait és kérdéseit. Célunk, hogy a játék során feltárjuk és a játék személyes élménye révén megmutatassuk a helyzetben szereplők társadalmi meghatározottságait, kényszereit, cselekvéseinek okait, valamint rátaláljunk azokra a mozgásterekre, amelyek a szituáció szereplőit a megértés, a szolidaritás, valamiféle megoldás irányába viszi.

Egy példán keresztül:

„A cigány gyerekek megsegítése” (Károli)

Budapesti pszichológus hallgatókkal tartott tréningünkben a cigánysággal kapcsolatos tapasztalatok megosztásakor főként erőszakos, testi és verbális bántalmazásokkal kapcsolatos

élmények kerültek elő. Résztevőink tipikusan olyan élményeket éltek át, amikor a formális intézményrendszerből kiszorult marginalizált fiatalok az informális tereken, utca, járművek stb, próbálnak úgymond felülkerekedni a társadalmi hierarchiába felettük álló középosztálybeli fiatalokon. Habár a pszichológus hallgatók cigánysággal történő találkozás élményei számtalan rossz tapasztalatot jelentettek, mégsem az élmények nyomán létrejövő előítéletesség jellemezte őket, sokkal inkább a sérülékeny társadalmi pozícióban lévők segítségének lehetősége, az erőszakos viselkedés megértése foglalkoztatta őket. A résztvevők indirekt módon a tudtukra adták, hogy nem szívesen játszanak az elmesélt, személyes traumatikus élményekkel, sokkal inkább foglalkoznának a hátrányos helyzetű cigányság élményvilágával és helyével a társadalmi struktúrában. Játékunk főszereplője tehát maga a hátrányos helyzetű cigány gyermek lett, Renátó a 12 éves falusi cigánytelepen élő cigány kisfiú.

A szociodráma során a terem közepén helyeztünk el egy széket, mondván, hogy ő a hátrányos helyzetű cigány gyermek. Az absztrakt figurát a résztvevők ruházták fel konkrét, személyes tulajdonságokkal. Majd megkértük a résztvevőket, lépjenek elő a körből és jelenítsék meg azokat a társadalmi szereplőket, akik fontosak lehetnek abban a társadalmi viszonyrendszerben, amelyben a fiú él, mondják el ki ő, mit gondol, milyen a viszonyulása a fiúhoz, mindezt egyes szám első személyben. A játék során a szereplők lecserélhetőek, ha valaki úgy gondolja szívesen játszaná tovább saját fantáziája szerint az adott figurát. Ha csak kiegészíteni kívánja, vagy ötletet adni a szerephez, akkor azt is megteheti, a szereplő vállára teszi a kezét és elmondja egyes szám első személyben szerinte mit gondol, mit érez a figura. Szereplők:

A falu jegyzője és a védőnő: A lokálisan működő cigány-magyar különbségtétel hatalommal bíró figurái, akik Renátóra és családjára, elsősorban mint fegyelmezendő, a középosztálybeliség normáit fenyegető figurákra tekint.

Az osztályfőnök: Tipikus "interface" figura, aki az iskolai tudást normáját igyekszik érvényesíteni Renátón, akinek nincsenek meg az ehhez szükséges erőforrásai.

Az anya: marginalizált, alávetett társadalmi helyzetben élő cigány nő. Renátót és 3 kisebb testvérét neveli, a férje alkalmi munkáiból és a segélyekből befolyt jövedelmekből próbálja fenntartani családját, gyermekei egyéni boldogulásának egyengetésére nincs erőforrása.

Budapesti civilszervezet aktivistája: egy budapesti civilszervezet programjában helyi hátrányos helyzetű fiatalok tehetség gondozásával és közösségfejlesztéssel foglalkozik.

Renátóra, mint megmentendő hátrányos helyzetű roma gyermekre tekint, a helyi szereplőkre pedig mint a segítő, aktivista tevékenységet gátló figurákra.

Nem cigány osztálytárs: Az intézményi és formális társadalmi hierarchiában Renátó felett áll, de az informális, gyerekek közti viszonyokban rendre alul marad Renátóval szemben, rá mint agresszorra tekint, fél tőle.

Renátó helyi fociedzője:

A fenti szereplőket a nagy részét résztvevők jelenítették meg, az ő fantáziájukból keltek életre, a tréning vezetők, akkor hoznak be újabb szereplőket, ha úgy vélik, valamely fontos figura hiányzik a palettáról, jelen esetben például az anya alakja. Az esetleges hiány mindig

árulkodik a résztvevők társadalmi helyzetéből fakadó vakfoltokról, amelyet a játékvezetők igyekeznek pótolni és tematizálni. A játék fenti részének végére kialakult egy élőkép, amely megjelenítette a hátrányos helyzetű cigány gyermek társadalmi viszonyrendszerét, a kép megfoghatóvá tette Renátóra nehezedő elvárások súlyát. (itt nem emlékszem, hogy indult a játék). Majd a résztvevők saját fantáziáik szerint folytatják a játékot, elindítják az eseményeket. Jelen esetben a budapesti civilszervezet aktivistáját alakító résztvevő folytatta a jelenetet, amelyet a többiek ötleteikkel, saját fantáziáikkal is irányítottak. Szerepe szerint a 30 év körüli fiatal nő rajz foglalkozást tart a gyerekeknek, észreveszi Renátó tehetségét, a civilszervezet pályázata szerint a program végére Brüsszelben kell kiállítást tartani a gyerekek rajzaiból az Európa Parlamentben. A résztvevők szándékos iróniával, vagy némi öniróniával karikírozták ki a Budapestről érkező civil segítő alakját, és túlozták el azt a társadalmi távolságot, ami a nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező bp-i civil segítő és a helyi viszonyrendszer között tátong. A játék szerint az aktivista ellátogat a falu jegyzőjéhez, hogy segítsen Renátó kiutaztatásában. Itt fontos megjegyezni, hogy a látogatás maga nem reális, hiszen miért kérné bármire is egy jól menő budapesti civil szervezet egy szegény falu jegyzőjét. Ilyen esetekben a játék vezetőinek mérlegelni kell, hogy merre terelje a játékot, adjon e instrukciókat, vagy lépjen be szereplőként, esetleg hagyja, hogy a résztvevők fantáziája irányítsa tovább a játékmenetet. Jelen esetben az utóbbi mellett döntöttünk, hiszen a "nem reális" látogatással nagyon is valóságos viszonyok jelenhettek meg a helyi hatalom és a kívülről jött több kapcsolati és kulturális tőkével bíró civil szervezet munkatársa között. Valamint hangot kaphattak a helyi vezetés és a civilszereplők cigánysággal kapcsolatos attitűdjei. A jegyző távolságtartóan viselkedik az aktivistával, lemondóan és lenézően nyilatkozik Renátó családjáról, nem titkolja, hogy nem látja sok értelmét az ehhez hasonló civil projekteknek, hiszen szerinte ezek a családok úgysem képesek magukért tenni. A jegyzőt alakító résztvevő igen kompakt módon játssza a figurát, a többiek pedig olykor megjelenítik érzelmeit, gondolatait (pl "biztos lenéz engem ez a fiatal kis budapesti nő", "Istenem de naív!"). Azonban a jegyző mint lelkiismeretes bürokrata úgy dönt, elmegy a családhoz, beszélni velük az utazás lehetőségéről, ám magával viszi a védőnőt, hogy ne kelljen egyedül kimennie.

A következő jelenet a családnál játszódik, jelenlévő szereplők, az anya, Renátó, a jegyző, a védőnő, a civilszervezet aktivistája, a helyi fociedző. Bár maga a jelenet nem valószínű, hogy megtörténne a való életben, ugyanakkor lehetőséget teremt arra, hogy a társadalmi viszonyok megjelenjenek és átélhetővé váljanak. Az anya szerepét az egyik tréner játssza, hiszen ez az a szereplő, akit a résztvevők nem hoztak be a játékba, így a trénereknek lehetőségük van belülről is irányítani a játékot. A civil aktivista próbálja elmagyarázni, hogy miért is jó, ha Renátó elmegy a kiállításra Brüsszelbe, a foci edző az adományokból szerzett nike cipő sorsát kéri számon, az anya zavartan áll a sok ráirányuló elvárás között és próbál az alávett pozíciójából alkalmazkodni. A jegyző és a védőnő tartózkodóan és lenézően viselkedik, majd a védőnő megjegyzést tesz a háztartás tisztaságára, mire az anya kitörő verbális agresszióval reagál. A résztvevők, mind szereplő, mind résztvevő minőségükben döbbenet csenddel reagálnak a anya dühére, amely egyszerre jeleníti meg a alávett pozícióban lévők kétségbeesett védekezését és utal vissza a beszélgetés során elhangzott személyes verbális agresszió történetekre.

A tréning felépítése:

Az alábbi csupán egy példa. Ettől az időkeretnek, a résztvevők sajátosságainak megfelelően el lehet térni. Csak a gyakorlatok idejét adtuk meg, a szüneteket nem.

Egy napos tréning (csak kivételes esetben ajánlott)

Idő	Rész, gyakorlatok	Célok	Eszközök	Megjegyzés
45 perc	Bemutakozás Energetizáló Közös szabályalkotás	<ul style="list-style-type: none">• a tréning bevezetése,• ráhangolódás	gyakorlattól függően (pl. székek körben) flipchart vagy tábla és toll	sokféle bemutatkozási módot, és többféle energetizálót lehet használni ez függ az adott tréning céljaitól, célcsoportjától is
2 óra	Siker fala	<ul style="list-style-type: none">• a társadalmi hierarchia és osztálykülönbségek átlátása• az egyes szereplők helyzetébe való behelyezkedés	kiosztott lapok szerepekkel	
1 óra	Saját történetek	<ul style="list-style-type: none">• egy kisebbségi csoporttal (vagy saját helyzettel) kapcsolatos történetek megosztása,• a saját tapasztalat értékelése• a nem lehetek előítéletes		

		hozzáállása alóli felszabadul ás		
2 óra	Szociodráma	<ul style="list-style-type: none"> • bizonyos releváns helyzetek kiemelése, • a történetek mögötti társadalmi valóság felfedezése • a különféle szereplők helyzetébe való behelyezkedés • a közös akció lehetőségeinek felvetése 		

Két napos tréning

1. nap

A nap fő céljai, felépítése:

Az első napon a társadalmi hierarchiákkal és a saját osztálypozícióval találkoznak a résztvevők...

Idő	Rész, gyakorlatok	Célok	Eszközök	Megjegyzés
45 perc	<ul style="list-style-type: none"> • bemutatkozás • energetizáló gyakorlatok • közös szabályalkotás 	<ul style="list-style-type: none"> • a tréning bevezetése • ráhangolódás 	gyakorlattól függően (pl. székek körben) flipchart vagy tábla és toll	sokféle bemutatkozási módot, és többféle energetizálót lehet használni ez függ az adott tréning céljaitól, célcsoportjától is

45 perc	<ul style="list-style-type: none"> · „hova állok?” · szociometria · asszociáció a mai magyar társadalomról 	<ul style="list-style-type: none"> · ráhangolni a résztvevőket életük „társadalmi” aspektusaira · társadalmi erőforrások felismerése · saját társadalmi helyzet, csoporton belüli társadalmi különbségek felismerése 	<p>nagyobb, mozgásra, járkálásra alkalmas tér, Dixit-kártyák, vagy más, szabad asszociációt segítő képek</p>	
90 perc	<ul style="list-style-type: none"> · ciki-nem ciki · siker fala 	<ul style="list-style-type: none"> ● ízlés és társadalmi pozíció viszonya ● a társadalmi hierarchia és osztálykülönbségek átlátása · az egyes szereplők helyzetébe való belehelyezkedés 	<p>lapok kiosztott szerepekkel</p>	
45 perc	<ul style="list-style-type: none"> · a „siker fala” játék megbeszélése 	<ul style="list-style-type: none"> · ld fent 		
45 perc	<ul style="list-style-type: none"> · „siker fala” saját és szülők társadalmi helyzetével 	<ul style="list-style-type: none"> · saját társadalmi pozíció érzékelése · a mobilitás fogalmának megértése 		
60 perc	<ul style="list-style-type: none"> · bemelegítő játék (5 perc) · szobor a saját társadalmi helyzetről 	<ul style="list-style-type: none"> · saját társadalmi pozícióhoz kapcsolódó lehetőségek és kényszerek megjelenítése, megértése 		<p>a bemelegítő játék segítse a „drámás” munkamódot</p>

30 perc	· záró megbeszélés	· egész nappal kapcsolatos személyes reflexiók megosztása · a nap lezárása		
------------	-----------------------	---	--	--

2. nap

A nap fő céljai, felépítése:

A második napon a cigánysághoz (vagy más kisebbséghez?) kapcsolódó viszonyon keresztül láthatják meg a résztvevők, hogyan működik a habitus, és hogyan lesz feszültségek forrása. Új megértéssel tudnak ránézni saját történeteikre, és a szociodramán keresztül több szereplők, az eseteket körülvevő tényezőket, valamint a szereplők eltérő társadalmilag formált motivációit, érdekeit láthatják át.

Idő	Rész, gyakorlatok	Célok	Eszközök	Megjegyzés
10- 15 perc	· bemelegítő energetizáló gyakorlatok · megbeszéljük, ki hogyan érkezett, volt-e valami, ami továbbment az előző alkalomról	ráhangolódás a tréningre		
90 perc	· cigányokkal kapcsolatos személyes tapasztalatok megosztása	saját, személyes történetek, tapasztalatok megosztása		
60 perc	· bemelegítés · három szobor a csoportot leginkább foglalkoztató helyzetek és az érzelmi érintettség megjelenítésére	· ráhangolódás a drámás munkamódra · szociodráma témájának kiválasztása		

90 perc	· szociodráma	· konfliktushelyzetek társadalmi okainak feltárása. Helyzetekben rejlő hatékony megoldási lehetőségek keresése		a szociodráma improvizatív műfaj, képzett tréner igényel
60 perc	· szociodráma megbeszélése	· ismeretátadás		
45 perc	· nap tanulságainak megbeszélése · zárás	· tapasztalatok, érzések megosztása · előző tréningnappal való kapcsolódások · nap lezárása		

Gyakorlatok leírása:

„Hova állok?”

A feladat célja kettős: egyrészt bemutatni, hogy különféle társadalmi kategóriákba tartozunk, ezek a kategóriák olykor kizáró jellegűek, máskor képlékenyebbek. Másrészt a csoporttagok információkat szereznek egymásról és a csoportról, láthatják saját helyzetüket más társadalmi pozíciók kontextusában

Idő: 10-20 perc, a csoport érdeklődésétől, a megbeszélés hosszúságától függően

A feladat leírása:

Első fázis:

A tréner mond egy kategóriát, majd arra kéri a résztvevőket, döntsék el, igaz-e rájuk, és ennek megfelelően álljanak a megfelelő (igen-nem) sarokba

Pl: férfi vagyok IGEN-NEM

Lehetséges kategóriák: fehérbőrű, férfi, nő, fiatal, budapesti, városi, középosztálybeli, vallásos, keresztény, magyar, európai, értelmiségi

a résztvevők kiegészíthetik saját ötleteikkel

Második fázis:

Ugyanezek a kategóriák hangoznak el, de ezúttal köztes helyet is el lehet foglalni a térben, attól függően, hogy melyik pólushoz érzi magát közelebb

Megbeszélés: kinek milyen élmény volt? Melyik része volt könnyebb a feladatnak? Volt-e olyan kategória, ami nehézséget okozott? Vajon miért? Kaptak-e új ismereteket a csoportról?

Szociometria

A feladat célja: a csoport belső rétegzettségének feltárása, melyek a csoport számára releváns társadalmi kategóriák. Ezen keresztül érzékelni, hogy léteznek egyenlőtlen társadalmi helyzetek.

Időkeret: 10-15 perc

A feladat leírása: a tréner különféle kategóriákat ajánl fel és a csoport ezek alapján rendeződik el a térben. Például: rendezzék el magukat születési hely alapján Magyarország térképén – mutassuk meg, hol van a főváros, merre van észak stb. Vagy: álljanak sorba életkor szerint. Olyan kategóriákat válasszunk, amelyek a csoportban relevánsak és a tréning témájához kapcsolódnak (pl. egyetemisták esetében: milyen középiskolába járt, lakáskörülmények, csak tanul – dolgozik is stb.), mindenképp hagyjunk lehetőséget arra, hogy a csoporttagok is kérdezhessenek a csoporttól.

Ha szükséges, meg is lehet beszélni a tapasztalatokat.

Asszociáció a mai magyar társadalomról

A feladat célja: figyelmet a társadalmi jelenségek felé irányítsa, információt nyújt a csoporttagok társadalommal kapcsolatos fantáziavilágáról

A feladat leírása: megkérjük a résztvevőket, hogy egy Dixit kártyacsomag felfelé fordított lapjai közül válasszanak egyet, amelyik szerintük a legjobban kifejezi a mai magyar társadalmat. Majd sorban egyesével mutassák be kártyájukat és mondják el, miért azt választották

„Ciki-nem ciki”

A feladat célja: ráirányítani a figyelmet az ízlés, norma és a társadalmi pozíció kapcsolatára. Elősegíteni az „előítéletek” szabad kifejeződését. Bemelegítés a „Siker fala” c. hosszabb játékhoz

Időkeret: kb 15 perc, megbeszéléstől függően lehet hosszabb is.

A feladat leírása: a „fusson az, aki” tréningjáték átalakított változata. A székeket körbe rakjuk úgy, hogy eggyel kevesebb szék legyen, mint ahány résztvevő. Akinek nem jutott szék, középre áll (első alkalommal ez az egyik tréner legyen), és mond egy viselkedést, tulajdonságot, ami a saját megítélése szerint ciki. Akik ezzel egyetértenek (tehát szerintük is ciki), felállnak és keresnek maguknak egy másik széket. Akinek nem jut szék, az mondja a következő „ciki” viselkedést vagy tulajdonságot. A játékot a tréner is játsszák, elősegítik, hogy olyan dolgok hangozzanak el, amelyek nyilvánvalóan kötődnek társadalmi pozícióhoz, ilyenek például jellegzetes fogyasztási, öltözködési, szórakozási preferenciák (pl: Ciki a Balaton Sound fesztiválra járni, Ciki a műköröm, Ciki az utcán hangosan zenét hallgatni, ciki helytelenül írni/beszélni, ciki melegítőben járni az utcán stb.). A játék akkor ér véget, ha mindenki állt már a kör közepén.

Megbeszélés: emeljünk ki néhány elhangzott állítást és beszéljük meg, ki miért gondolta cikinek (vagy nem cikinek). Kikre, melyik társadalmi csoportra jellemző az adott állítás? Miért fontos megkülönböztetni magunkat azoktól, akikre jellemző a „ciki” dolog? Érdemes kitérni az olyan állításokra, amelyek megosztották a csoportot (amit többen nem tartottak

cikinek). Ha szükséges, érdemes megosztani a csoporttal a játék célját, és beszélgetni arról, milyen erősen meghatározza az ízlést és a fogyasztást a társadalmi helyzet.

Siker fala

Időtartam: megbeszéléstől függően 2-3 óra

A gyakorlat célja: a gyakorlat célja összetett. Egyrészt a magyar társadalmi struktúra, társadalmi hierarchia megismerése: milyen típusú erőforrások egyenlőtlen elosztása hoz létre társadalmi hierarchiát. Másrészt a “szociológiai képzelőerő” fejlesztése: a szerepalakítás során a résztvevők mozgósítják azokat a tapasztalatokat, amelyek az adott pozícióval kapcsolatban rendelkezésükre állnak; a szerepek megbeszélésekor reflektálunk arra, mi alapján működött a szerepalakítás, a többi résztvevő mennyire érezte hitelesnek az alakítást. Harmadrészt megértik azt is, hogy más társadalmi csoportokkal kapcsolatos fantáziáik erősen függenek saját társadalmi pozíciójuktól, tapasztalataiktól. Továbbá azt, hogy a “szociológiai képzelőerő” milyen kapcsolatban van a pozíciók közötti távolsággal, közelséggel.

A feladat leírása:

A résztvevők számától és részben a tréning céljától függően összeállítunk egy “mintát” a magyar társadalomról. Ügyelünk arra, hogy szerepeltessünk felső középosztálybeli, középosztálybeli, alsó középosztálybeli, és szegénységhez kapcsolódó pozíciókat, és hozzávetőleg azonos arányban férfiakat és nőket. Arra is ügyelünk, hogy a szerepek részben kapcsolódjanak a résztvevők konkrét társadalmi környezetéhez. Az egyik pozíció mindig a tréning tipikus résztvevője lesz. Például egy 14 fős egri tanárszakos hallgatókból álló csoportban:

52 éves jó politikai kapcsolatokkal rendelkező, budapesti nagyvállalkozó férfi

60 éves szívsebész főorvos

43 éves, multinacionális vállalat női felsővezetője

41 éves budapesti grafikus férfi

34 éves középvállalkozásnál dolgozó biztonságtechnikai műszerész férfi

23 éves egri tanár szakos egyetemi hallgató

28 éves egri gimnáziumi kémia-biológia szakos tanárnő

51 éves borsod-megyei falusi (3-4000 fős település) polgármester asszony

76 éves kisvárosi özvegy nyugdíjas nő

25 éves dombóvári cigány cipőbolti eladónő

32 éves két gyereket egyedül nevelő kazincbarcikai gyógypedagógus

28 éves észak-magyarországi háromgyerekes falusi közmunkás cigány nő

19 éves volt állami gondozott prostituált, Svájcban dolgozik

59 éves budapesti hajléktalan férfi

Minden résztvevő hűz egy szerepet, a cetlit nem mutathatja meg másnak. Elmondjuk, hogy a következő két órában ebben a szerepben lesznek. Arra kérjük a résztvevőket, hogy csukják be a szemüket. Az egyik tréner az alábbi imaginációs utasításokat adja:

“Képzeld el, hogy a tükör előtt állsz, mit látsz, milyen magas vagy, milyen az alakod, milyen ruha van rajtad.

Hol laksz? Faluban vagy városban? Házban vagy lakásban? Képzeld el a környéket, ahol laksz! Hány szobás a lakás? Hogy néz ki a szoba, amiben élsz, hogyan van berendezve?

Kivel élsz együtt?

Mi a kedvenc ételeled?

Hogyan kapcsolódsz ki? Van-e valami hobbid? (ha igen, mi az, sport? szórakozás?)

Milyen zenéd hallgatsz?

Szoktál-e olvasni? Ha igen, akkor legutóbb mit olvastál?

Milyen filmet láttál legutóbb, ami tetszett?”

Ezt követően megkérjük őket, hogy sorakozzanak fel a terem egyik falnál egy vonalba.

Állításokat olvasunk fel, amelyeket ha a szerepükre igaznak érznek, lépjenek előre egyet. Az állítások a következők:

“Sosem buktam meg az iskolában.

Nem fordult velem elő olyan soha, hogy nem tudtam befizetni a számlákat.

Nem fordulhat velem olyan elő, hogy külsőm vagy származásom miatt bármiféle hátrányos megkülönböztetés él.

Legalább évente egyszer külföldön nyaralok.

Hobbimra jelentős összegeket fordítok.

Ha sérelem ér, tudom hova forduljak jogorvoslatért.

Fogorvosi magánpraxisba járok.

Hogyha beteg vagyok, magánklinikán kezeltetem magam.

Rendszeresen járok színházba és moziba.

Ha bajba kerülök, számíthatok a családomra

Gyerekeimnek a legjobb minőségű oktatást biztosítom. / Gyerekeimet különórákra járatom.

Általában bejelentett munkahelyem volt. / Soha nem fordult elő olyan velem, hogy ne lett volna egészségbiztosításom.

Soha nem fordult elő velem, hogy a lakhatásom bizonytalan lett volna.

Soha nem voltam folyamatos bántalmazó helyzetben.

Nagy összegű megtakarításom, nem lakócélra használt ingatlanaim vannak.

Ha rendőrségi és bírósági ügybe kerülök, van pénzem és ismeretségem, hogy ne kerüljek bajba.

Lakhelyemen sok a munkalehetőség.

Ha úgy alakulna, biztosan egy hónapon belül találnék számomra megfelelő munkát szüleim délutánonként együtt tanultak velem

Elitgimnáziumban érettségiztem.

Van/várhatóan lesz saját lakásom.”

Megkérjük őket, hogy vigyenek egy széket oda, ahol éppen állnak. Próbáljanak úgy ülni, hogy minél jobban lássák, hallják egymást. A csoport dönt arról, hogy “alulról” vagy “felülről” kezdjük el felfedni a szerepeket. Egyesével felfedjük a szerepeket úgy, hogy az alakító a szerepből egyes szám első személyben mutatja be magát. A többi résztvevő kérdezhet tőle, a trénerek facilitálják a kérdéseket és biztosítják, hogy minden szereplőre azonos idő jusson. A cél elsősorban az, hogy a többi résztvevő kérdezzen, a kérdések pedig a szerep személyesen társadalmi aspektusaira vonatkozzanak (pl. mi a kedvenc filmed? hol ismerkedtél meg a pároddal? milyen ruhákat szeretsz hordani? hova jártál iskolába? van autód? milyen? stb.). Nem szerencsés, ha a kérdezés túlságosan “pszichológiai” (pl. boldog vagy? miért váltak el a szüleid? stb.). Szükség esetén a trénerek is kérdezhetnek, segítve a minél hitelesebb szerepalakítást és a többi résztvevő kíváncsiságának felébresztését.

Ha az összes szerep “felfedte magát”, a résztvevők még a helyükön maradnak, a trénerek kihozzák őket a szerepből (pl. Csukjátok be a szemeteket! Képzeld el, hogy újra a tükör előtt állsz, de most már abban a ruhában, amiben most vagy. Nézd meg alaposan, hogy nézel ki: milyen magas vagy, milyen ruha van rajtad, milyen cipő van rajtad. Nyissátok ki a szemeteket!”) Arra kérjük őket, nézzenek körül, mennyire látják pontosnak az egyes szerepek helyét. Módosítanak-e egyes pozíciókon, ha igen, miért. Hagyjuk, hogy a csoport vitassa meg. Fontos, hogy a “végleges” társadalmi struktúra a csoport tudásához mérten a lehető legreálisabb legyen. Adjunk alkalmat arra, hogy kiegészítsék egymás ismereteit. A korrekció során a trénerek rákérdeznek a “irreálisnak” érzékelt alakításokra - ügyelve arra, hogy ne az alakítást minősítsék (pl. mit gondoltok, honnan lehet saját lakása? Mennyibe kerülhet egy lakás azon a környéken?). A vitatott pozíciók változtatásáról a csoport szavaz. Mindenképp beszéljük meg az ő saját pozíciójukat (jelen esetben a “23 éves egri tanár szakos egyetemi hallgató”), a csoport vitassa meg, hogy a megfelelő helyen áll-e, van-e ellenvélemény, a végleges hely konszenzus eredménye legyen.

Megbeszélés: a feladat megbeszélése a tréning céljától függően a viszonylag rövid szerep visszajelzésektől a hosszabb, részletes, adott esetben frontális elemeket is tartalmazó beszélgetésig terjedhet. Fontos, hogy minden résztvevőnek legyen alkalma elmondani, hogyan érezte magát a szerepben, milyen érzés volt részt venni az egész játékban. Ha több időt szánunk a megbeszélésre, ki lehet térni a következőkre:

- milyen érzést keltett bennük a társadalmi struktúra látványa (szerepből, nem szerepből)
- reálisnak érzik-e ezt a képet?

- mit gondolnak, milyen szempontok szerint rétegződik a társadalom? Mi számít erőforrásnak? (erőforrás lehet-e a kor, nem, rassz, családi állapot stb.)
- mit gondolnak egyes pozíciókról? Melyek voltak számukra közeli, ismerősek? Miért? Melyek voltak távoli, idegenek? Miért? Milyen személyes tapasztalatok fűzték őket egyes szerepekhez?
- Ki honnan merítette az alakításhoz az ötletet?
- Mely pozíciók között lehetnek hasonlóságok? Mik ezek és miért?
- mit gondolnak a saját pozíciójukról? Milyen pozíciókhoz áll a legközelebb?

Ez a feladat egyúttal egyfajta irányjelző is szolgál a trénerek számára a csoport tudásáról, adott esetben sajátos fantázia világáról. Ha szükséges, a megbeszélés alkalmat nyújthat konkrét ismeretek átadására pl. mélyszegénységről, lakáshelyzetről, nemi szerepek hatalmi aspektusairól, egyes társadalmi rétegek jellegzetes stratégiáiról, cigányságról, magáról a társadalmi struktúráról stb.

„Siker fala” saját helyzettel

A feladat célja a saját társadalmi pozíció érzékelése, a mobilitás szociológiai fogalmának megértése (egyéni, generációk közötti, lefelé és felfelé történő mobilitás)

Időkeret: megbeszéléssel együtt 30-45 perc

Leírás:

Első szakasz

ugyanabban a térben vagyunk, ahol a „Siker fala” játszódott. A résztvevőket emlékeztetjük, hol állt és ki a volt a „legalsó” és a „legfelső” szereplő, valamint az a szerep, amelyik a résztvevőket leginkább reprezentálta (pl. egri tanárszakos egyetemisták esetében az „egri tanárszakos egyetemista”). Megkérjük, hogy az előző játék alapján most gondoljanak a saját társadalmi helyzetükre és álljanak oda a térben, ami erre a leginkább jellemző. Néhány résztvevőt kérdezzünk meg, miért az adott helyet választották. Kérdezzenek egymástól is a résztvevők. Végül ha valaki szeretne, a hallottak alapján módosíthatja a helyzetét.

Második szakasz: megkérjük a résztvevőket, hogy válasszák ki egyik szülőjüket, gondoljanak az ő társadalmi helyzetére, majd álljanak a „siker fala” játékból ismert „társadalmi térben” arra a helyre, ami helyzetükre leginkább jellemző. Itt lehetőség szerint mindenki mutassa be azt, akinek a helyére beállt. Beszéljük meg, ki miért állt oda, ahová. Végül a hallottak alapján adjunk lehetőséget arra, hogy aki akarja, módosítsa a helyzetét.

Megbeszélés: mindenképp beszéljünk arról, hogy mennyire volt nehéz a feladat (elsősorban érzelmileg). Ha megterhelőnek érezték, beszéljünk arról, hogy vajon miért nehéz egymással a társadalmi helyzetünkről beszélni. Mit tudunk meg egymásról? Miért nehéz ez a tudás? Szedjük össze, mi számít erőforrásnak, mi lehet hátrány. Beszéljük meg, milyen volt a szülők szerepében, mennyire eltérő a szülő és a saját társadalmi helyzetük. Miből fakadnak az eltérések? Mi lehet a kapcsolat a saját és a szülő társadalmi helyzete között? Hogyan befolyásolja a szülő társadalmi helyzete az ő helyzetüket?

Szobor a saját társadalmi helyzetről

Feladat célja: saját társadalmi pozícióval kapcsolatos kényszerek és lehetőségek felismerése, az erre való reflexió

Időkeret: 30-60 perc megbeszéléstől függően

Feladat leírása: a „Siker fala saját helyzettel” feladat folytatása. A két kép (saját és szülők helyzete) alapján a trénerek alkossanak a résztvevőkből három csoportot. Azok kerüljenek egy csoportba, akik a „siker falán” a legközelebb álltak egymáshoz. Nem cél, hogy egy-egy csoportban ugyanannyian legyenek, de minden csoportban legalább három fő legyen. A csoportokat arra kérjük, hogy közösen gondolkozzanak azon, mi volt a közös az ő helyzetükben, majd egy szoborban foglalják össze a saját társadalmi helyzettel kapcsolatos dilemmákat, feladatokat. A szobor lehet statikus, de mozoghat is. 10-15 perc gondolkodási idő után minden csoport sorban bemutatja a saját szobrát. A nézők adjanak neki címet, mondják el, milyen asszociációk jutnak eszükbe a képről. A szobor alkotói reagáljanak az elhangzottakra, legyen mindenki számára világos, mit és miért akartak megmutatni.

Hivatkozott irodalom:

Allport, Gordon W (1954/1977): *Az előítélet*, Budapest: Gondolat

Bibó István (1948/1986): Zsidókérdés Magyarországon 1944 után, In: *Válogatott tanulmányok* 2. köt. Budapest: Magvető, 621-798.

Bourdieu, Pierre (2000): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke, In: Felkai Gábor, Némedi Dénes, Somlai Péter (szerk.): *Olvasókönyv a szociológia történetéhez* 2. kötet, 418-431.

Bourdeiu, Pierre (2010): Habitus és az életstílusok tere, *Replika* 72., 49-94

Bourdieu, Pierre (1978): Vagyoni struktúrák és reprodukciós stratégiák, In: uő: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése*, Budapest: Gondolat, 268-285

Bourdieu, Pierre (1994): Férfiuralom, In. Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom – Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról* Budapest: Repika Kör, 7-55

Browne, Rollo (2005): *Towards a Framework for Sociodrama*. Thesis.

Horváth Kata és Teszáry Judith (2015): A szociodráma. In. Horváth Kata és Oblath Márton (szerk.): *A részvételi ifjúságkutatás módszerei. Kutatás-módszertani összefoglaló*. OKT-Full Tanácsadó kft, Budapest, 117-143.

Lipsky, Michael (1980): *Street-level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York, NY: Russell Sage Foundation.